

II. Meşrutiyet'in ilanından 1918'e Yönetim ve Yargı Kurumlarının İşçi Örgütlenmelerine Bakışı

Prof. Dr. Adnan MAHİROĞULLARI

Cumhuriyet Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

mahirogullari@cumhuriyet.edu.tr

Özet

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında oluşan görece özgürlük ortamı içinde özellikle İstanbul, Selanik, İzmir gibi sanayi kentlerindeki işçi kesimi örgütlenme hakkını kullanarak önemli sayıda "cemiyet" adıyla örgüt kurmuştur. Ne var ki, siyasi rejimin özgürlükçü boyutu uzun sürmemiş; İttihat Terakki Fırkası'nın 1913'te Bab-ı Ali baskını sonrasında iktidarı tam olarak ele geçirmesiyle işçi örgütlenmelerindeki olumlu gelişmeler duraklama dönemine girmiştir. Bu nedenle, yönetim ve yargı kurumlarının işçi örgütlenmelerine bakışını 1908-1913 ve 1913-1918 arası iki döneme ayırarak inceledik.

Yukarıdaki başlıkla makale kaleme almamızdaki temel amaç, siyasi rejimin, işçi örgütlenmelerinde olumlu ya da olumsuz etkilerinin olup olmadığını irdelemektir. Nitekim 1908-1913 arası dönemde örgütlenme hakkı, anayasal güvenceye alınmış; ayrıca, İktidar, vatandaşlarına eşitlik, adalet, özgürlük gibi kişi temel haklarına saygılı olacağı vaadinde bulunmuştur. Bu bağlamda, siyasi rejim, işçi örgütlenmeleri için elverişli hale gelmiş; dört yıllık süreçte yaklaşık seksen kadar işçi cemiyeti kurulmuştur.

Muhafazakâr/milliyetçi kimlikli bazı yerel yöneticiler, özellikle sosyalistlerin öncülüğünde kurulan işçi örgütlenmelerine engel olmak istemişlerse de, 1868'de kurulan ve kırk yıllık süreçte kurumsallaşan Şura-yı Devlet gibi yüksek yargı organı kararlarını hukuk çerçevesinde vermiştir. Ancak, 1913-1918 arası dönemde, siyasi rejimin giderek otoriterleşmesiyle işçi örgütlenmeleri engellenmeye çalışılmıştır. Nitekim bu dönemde sadece iki işçi örgütü kurulabilmiştir.

Çalışmada, yönetici ve yargı kurumlarının işçi örgütlenmelerine bakışını, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz dört işçi örgütüyle ilgili resmi belgeler çerçevesinde ele aldık. Söz konusu belgeler ışığında yerel yöneticilerin tutumlarını, yargı organlarının kararlarını inceledik. Siyasi rejimin 1913 sonrası otoriterleşmesiyle, yargı kurumlarının siyasal otoritenin doğrultusunda karar verdiğini gördük.

Anahtar Kelimeler: İşçi Örgütleri, II. Meşrutiyet, Siyasal Rejim, Yargı Kararları

Administrative and Judicial Institutions' Overlook to Labor Organizations From II. Constitutional Monarchy to 1918

Abstract

Working class in industrial cities like İstanbul, Selanik and İzmir established a considerable amount of organizations with the name of "cemiyet" in the relatively liberal environment of second constitutionalist period. However, libertarian aspect of the political regime did not last long and positive developments in terms of the organisation of working class entered in a stagnation phase after the Party of Union and Progress' coming into power in 1913 after the Raid on the Sublime Porte. Thus, we have analysed the views of administrative and judicial institutions about working

class organisations by splitting the period of investigation into two sub-sections named 1908-1913 and 1913-1918.

Our main aim is to write such an article to examine whether the political regime had a positive or negative impact on organising efforts of working class. Right of association had been constitutionally guaranteed in the period of 1908-1913; and also the government promised to respect its citizens' basic rights like equality, justice and freedom. Political regime created a suitable environment for workers' organising efforts at that time and approximately eighty workers' associations had been established during that four-year period.

Some local administrators who had nationalist-conservative views tried to inhibit the organisation of workers' associations especially the ones with socialist views but higher judicial bodies like Şura-yı Devlet which was established in 1868 and became institutionalised until that time made decisions on a legal base. But, in the period of 1913-1918, workers' organising efforts were tried to inhibit by political regime that had gained an authoritarian character. Hence, only two workers' association could be established in that period.

In this article, we have reviewed the views of the administrative and the judicial institutions related to workers' organisations in the framework of four official documents obtained from Ottoman Archive. We have also examined the local administrators' views and the judicial decisions in the light of these documents. We have seen that the judicial bodies made decisions in line with the political authority upon political regime had become more authoritarian after 1913.

Keywords: Workers' Organisations, Second Constitutional Period, Political Regime, Judicial Decisions

GİRİŞ

İşçi örgütlenmeleri, Osmanlı döneminde Batılı ülkelere göre oldukça geç başlamış; kısıtlı sayıdaki örgütlenmeler ancak XIX. yüzyılın sonlarına doğru gerçekleşebilmiştir. Osmanlı'da işçi örgütlenmelerinin geç başlamasında, sanayileşme ve bağımlı çalışan işçi kesiminin yetersizliği, keza II. Meşrutiyetin ilanına kadar siyasi rejimin elverişsizliği etkili olmuştur. Dünyadaki uygulamalara bakıldığında, siyasi rejimin özgürlükçü ya da yasakçı özelliklerinin geniş anlamda örgütlenme hakkına, dar anlamda ise, işçi örgütlenmelerine olumlu / olumsuz etki yaptığı görülmüştür. Siyasi rejimin işçi örgütlenmelerine olumsuz etkisinin en tipik örneği, Sanayi Devrimi sonrası Batı ülkelerinde de uzun süre "koalisyon yasakları" yürürlükte kalarak bariz bir şekilde yaşanmıştır.

Osmanlı dönemindeki işçi örgütlenmeleri, işçi kesiminin sayısal boyutu ve siyasi rejimin özellikleri göz önüne alınarak değerlendirildiğinde, örgütlenmeler 1908 öncesinde sınırlı sayıda kalmış; bağımlı çalışan sayısındaki kısmi artış ve II. Meşrutiyet'in ilanı ile siyasi rejimin görece olarak demokratikleşmesiyle 1908 sonrası giderek artış göstermiştir. 1908 sonrası dönemde işçi örgütlenmelerindeki olumlu gelişmelerde, bağımlı çalışan sayısındaki kısmi artıştan ziyade, II. Meşrutiyet sonrası siyasi rejimin temel hak ve özgürlükleri teminat altına almaya yönelik çabaları daha etkili olmuştur. Bu bağlamda, işçi kesimi, II. Meşrutiyet'in ilanını "şemş-i hürriyetin tülü" (hürriyet güneşinin doğuşu) olarak algılamış; yoğun bir hak arama mücadelesine ve örgütlenme faaliyetine girişmiştir. Ne var ki, II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlayan özgürlük ortamı uzun sürmemiş;

dört yıl gibi kısa bir süre sonra siyasi rejim giderek otoriterleşmiştir. Bu nedenle, II. Meşrutiyet'in ilanından İttihat Terakki Fırkası'nın yönetimden uzaklaştırıldığı 1918'e kadar yönetim ve yargı kurumlarının işçi örgütlenmelerine bakışını siyasi rejimde yaşanan olumlu / olumsuz değişim doğrultusunda 1908-1912 ve 1913-1918 arası olmak üzere iki döneme ayırarak inceledik.

Tebliğde, İttihat Terakki'nin Türk siyasi hayatında etkili olmaya başladığı II. Meşrutiyet'in ilanından, yönetimden uzaklaştırıldığı 1918'e kadar, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nden temin ettiğimiz ve araştırmaya konu olan "*Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti*", "*Osmanlı İştirah Hamalları Cemiyeti*", "*Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkaranesi*" ve "*Hicaz Demiryolu Teavün Cemiyeti*" gibi işçi örgütleriyle ilgili özgün belgeler ışığında yönetim ve yargı kurumlarının işçi örgütlenmelerine bakışı irdelenmiş; siyasi rejimin, 1908-1913 ve 1913-1918 arası dönemde işçi örgütlenmelerine hangi boyutta olumlu / olumsuz etkileri olduğu sorusuna cevap aranmıştır.

1.1908-1912 Arası Dönem

Türk siyasi hayatına iz bırakan İttihat Terakki Cemiyeti, kuruluş beyannamesinin ilk maddelerinde mevcut yönetimin "adalet, müsavat ve hürriyet" gibi en temel insan hakkı olan "hukuk-u beşeriyeyi" ihlal eden, monarşiye dayalı idaresini değiştirmek¹ üzere mücadele edeceğini bildirmiş; özellikle Balkanlar'da ordu içinde örgütlenerek II. Abdülhamit'i çeşitli yollarla zorlayıp Meşrutiyet'i ilan ettirmiş; 1876 tarihli Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koymasını sağlamıştır.

İttihat Terakki yetkilileri, Meşrutiyet'in ilanından önce halka beyan ettiği "adalet, eşitlik, özgürlük" vaatlerini gerçekleştirmek bağlamında örgütlenme hakkıyla ilgili "*1909 tarihli 121 sayılı Cemiyet'ler Kanunu*"nun hazırlanıp yürürlüğe girmesine ön ayak olmuştur. 16 Ağustos 1909'da yürürlüğe giren Cemiyetler Kanunu, Fransız Dernekler Yasası'ndan tercüme edilerek hazırlanmış, cemiyetlerin bildirim esasına göre kurulabilme, keza olumlu/olumsuz örgütlenme özgürlüğünü tanıma gibi dönemine göre oldukça liberal hükümler içeren bir yasadır. Ayrıca, Cemiyetler Kanunu yürürlüğe girdikten 5 gün sonra da Kanun-i Esasi'ye eklenen 120. madde ile cemiyet kurma ve toplanma özgürlüğü anayasal güvenceye² kavuşturulmuştur.

Meşrutiyet'in ilan edildiği 23 Temmuz 1908 sonrası mevcut işçi kesimi, siyasi rejimin özgürlükçü boyut kazandığı algısıyla yoğun bir hak arama mücadelesi ve örgütlenme çabasına girişmiş; özellikle Cemiyet'ler Kanunu'nun 1909 Ağustos'unda yürürlüğe girmesi, keza sosyalist çevrelerin işçi örgütlenmelerinde öncü rol oynamasıyla örgüt sayısı ilk iki yılda ellili rakamlara ulaşmıştır.

¹ Fahir ARMAOĞLU, **19. Yüz Yıl Siyasi Tarihi 1789-1914**, Timaş Yayını, İstanbul, 2013, s. 581.

² Zafer TOPRAK, "1909 Cemiyetler Kanunu", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.205.

İşçi örgütlenmelerinin 1908-1912 arası döneminde, artan işçi hareketleri, keza sosyalist çevrelerin "sendika" adıyla ya da sendika işlevli "cemiyet" adıyla örgüt kurmalarına yönelik çabaları, yönetim kesimini, özellikle de o dönemdeki İttihat Terakki'nin düşünce sistematüğını benimsemiş "milliyetçi muhafazakâr" kimlikli yerel yöneticileri rahatsız etmiştir. Bu bağlamda, Ta'til-i Eşgal Kanunu örneğinde görüldüğü üzere işçi örgütlenmeleri ve hareketlerinde kısmen de olsa engelleyici / yasaklayıcı önlemlere başvurulmuştur. Ancak, 1908-1912 arası dönemde, kimi yönetici kesimde işçi örgütlenmelerine karşı oluşan çekinceli yaklaşım, yargı kurumlarına yansımamıştır. Nitekim ulaşabildiğimiz belgeler çerçevesinde, yerel yöneticilerden yargı kurumlarına gelen şikâyetçi / engelleyici başvurular, yargı organları tarafından mevcut yasalar göz önüne alınarak karara bağlanmıştır. Netice itibarıyla, 1908-1912 arası dönemde Başbakanlık Osmanlı Arşivlerindeki belgelerde, işçi örgütlenmelerine bazı yerel yönetim kadrolarının genel olarak olumsuz, yargı kurumlarının ise olumlu tutumlarını görmek mümkündür.

Örneğin, 1909'da Cemiyetler Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle, Kavala'da 1901'de kurulan "Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti", Kasım 1909'da mülki amirliğe başvurarak resmi ilmühaberini almış; aynı şekilde, Drama'da aynı adla kurulmuş "Tütün Amelesi Saadet Cemiyeti" de ilmühaber almak için Selanik Valiliği'ne başvurmuştur.¹ Ancak, Selanik Valiliği, Drama Mutasarrıflığı'ndan gelen yazı üzerine gerek Kavala'daki, gerekse Drama'daki Tütün Amelesi Saadet Cemiyetleri'nin kuruluşuna itiraz ederek izin verilmesini sakıncalı görmüştür. Nitekim, Selanik Valiliği, her iki cemiyeti sosyalistlerin yönlendirdiği, sendikal nitelikli olduğu, keza yöneticilerinin bölgedeki tütün esnafını tehditte buldukları gerekçesiyle Dahiliye Nezaret'ine başvurup kapatılması bağlamında görüş istemiştir.³

Belge 1

"Selanik Vilayeti Tahrirat Kaleminden Dahiliye Nezareti Celilesine:

Drama ve Kavala'da teşkil olunan Tütün Amelesi Saadet Cemiyetleri hakkında tanzim ve ita olunan talimat ile beyanname suretleri gönderildiği ve mezkur cemiyetler her ne nam ile yad olunursa olunsun sendikadan ibaret olub suret-i teşkilinde cemiyetler kanununa tatbik-i muamele edilmekte ise de cemiyet süsü vererek sendika teşkil etmek ve tüccar ve esnafı tehdidat altında bulundurmak maksadı mevcut bulunduğundan bahisle olacak muamele Drama Mutasarrıflığı'ndan istifsar olunmuş ve salifüzzikr talimat ve beyanname leffen takdim kılınmış olmakla suret-i hal ve işara nazaran muktezasının emr ve inbası hususuna müsaade buyrulmak babında emrî ferman hazret-i min lehul emrindir. 24 Nisan 1326, Selanik Valisi"

Dâhiliye Nezareti'nden Selanik Valiliği'ne gönderilen cevap yazısında, söz konusu amele cemiyetleri sendika mahiyetinde bulunsa dahi tütün ticarethaneleri, Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun 8.maddesinde belirttiği üzere kamu hizmeti veren müesseselerden olmadığı için teşkillerinde bir sakınca görülmemiş; ayrıca bazı Cemiyet görevlilerinin tütün tüccarlarını tehdit etmelerini de çağdaş hukuktaki "suçun bireyselliği" anlayışıyla örtüşecek

³ DH.İD /132 /4. Lef.2. 1326. (1910).

şekilde bu kişilerin mevcut kanunların ahkâmına göre cezalandırılması gerektiği belirtilmiştir.⁴

Belge 2

Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Selanik Vilayet-i Behiyyesine: 18 Mayıs 1326

24 Nisan 1326 ve 245 numrolu tahrirat-ı behiyyeleri cevabıdır: Cemiyetler Kanunu'na tevfikân Drama ve Kavala'da teşkiline teşebbüs olunan amele cemiyetleri sendika şekil ve mahiyetinde bulunsa dahi tütün ticarethaneleri hidamet-i umumiye ifasıyla mükellef-i müessesattan olmadıklarına binaen bu babda bir güne muamele ifasına mahal görülemeyip ma haza beyan olunduğu vech ile bazı tüccar ve esnafı taht-ı tehhidatta bulundurmak gibi ahvalin fiilen vukuunda mütecasirleri hakkında ahkâm-ı umumiye-i kanuniye dairesinde muamele icrası tabi bulunduğu bil-muhabere ticaret ve nafîa nezaret-i celilesine cevaben izbar kılınmıştır. Ol babda.

Ancak, yazışmanın seyrinden ve içeriğinden anlaşıldığına göre; Dâhiliye Nezareti'nin gönderdiği cevaba Selanik Valiliği tereddütlü yaklaşmıştır. Neticede, Selanik Valiliği ikinci kez yazışma ihtiyacı duyarak Dâhili'ye Nezareti'nden söz konusu cemiyetlerin teşkil edilmelerinde yasal bir beis olup olmadığını bir kez daha sorma ihtiyacı duymuştur.⁵

Belge 3

Dahiliye Nezareti Celilesine

Drama ve Kavalada mevcut tütün amelesini tarafından teşkil olunmak istenilen cemiyetler sendika tarzında bulunduğu binaen bu babdaki muamele istizan olunmasıyla cevaben ve Ticaret ve Nafîa Nezareti celilesi işarına atfen varid olan 18 Mayıs 1326 tarihli ve 367 numrolu tahrirat-ı aliye nezaret penahilerinde cemiyet-i mezkure sendika şekil ve mahiyetinde olsa bile tütün ticarethaneleri hidamet-i umumiye ifasıyla mükellef ve müessesattan bulunmadığı cihetle bu babda bir güne muamele icrasına mahal görülemediği ve ma haza bazı tüccar ve esnafı taht-ı tehdidde bulundurmak gibi ahvalin fiilen vukuunda mütecasirleri hakkında ahkâm-ı kanuniyenin tatbiki lazım geleceği izbar buyrulur. Hilaf-ı kanun vukuu bulacak ifal ve hareketin meniyle müteşebbislerinin düçar-ı mücazat edilmesi tabi ise de mevzuubahs olan amele cemiyeti hakkında bir güne muamele ifasına mahal olmadığından maksat bu tarzda teşekkül eden sendikalar için vukuu bulan müracaatların cemiyetler nizamnamesinin altıncı maddesinde münderiç tarifât dairesinde telakki edilerek cemiyat-ı saire misülli bunlara ilmühâber ita olunmamak lazım geleceğinden mi ibarettir? İşar-ı ali-i nezaret penahilerinin şu fikrasındaki mebhumiyyet bu ve emsali sendikalar hakkında ne suretle muamele edileceğinde tereddüdü müstelzim olduğundan tekrar arz ve istizah-ı keyfiyete mecburiyet hasıl olmuştur. Olbabda emr-ü ferman hazret-i min lehul emrindir. 29 Mayıs 1326. Selanik Valisi İbrahim Hayrullah.

Söz konusu tereddüt üzerine Dahili'ye Nezareti bu konuyu, Şura-yı Devlet'e sormuş; sorun, Şura-yı Devlet'in "Mülkiye Dairesi"nde görüşülerek kesin

⁴ DH.İD /132 /4. Lef.5. 1326. (1910).

⁵ DH.İD /132 /4. Lef.6. 1326. (1910).

çözüme kavuşturulmuş; söz konusu cemiyetlerin kurulmasında hukuksuzluk olmadığı belirtilmiştir.

Belge 4

Şura-yı Devlet'in Dahiliye Nezaretine verdiği cevap:⁶

"Dahiliye Nezareti Celilesine:

Devletli efendim hazretleri

Drama ve Kavala'da teşkil olunan Tütün amelesi Saadet Cemiyetleri hakkında Selanik Vilayetinden vukuu bulan işar üzerine Ticaret ve Nafia nezaretiyle cereyan eden muhabereyi ve istifsar-ı muameleyi mütezammın 20 Haziran 1326 tarihli ve 1/990 numrolu tezkire-i devletleri Şura-yı Devlete ledel-havale cemiyetler kanununun üçüncü maddesinde beyan olunan ahval ve esbab bulunmadıkça ve azası beşinci maddede münderiç şeraiti haiz olmadıkça zikrolunan cemiyetlerin men-i teşkili kanunen mümkün olamayacağından vilayet-i müşarünileyhuya lacet-tebliğ nezaret-i celilerine havalesi ticaret ve nafia ve maliye nezaret-i celilerine malumat itası tezkir kılındığına dair mülkiye dairesinde tanzim olunan mazbatanın sureti leffen esra ve icabı icra kılınmış olmakla mucibince ifa-yı muktezasına himmet buyrulması siyakında tezkire-i senaveri terkim olundu. Efendim. Sadrazam namına Adliye Nazırı. 31 Temmuz 1326/13 Ağustos 1910."

1908-1912 arası dönemde işçi örgütlenmelerine yerel yönetimin kuşkucu, yargı kurumlarının olumlu yaklaştığı başka örnekler de vardır: Bunlardan biri, 1910'da yine sosyalistlerin öncülüğünde kurulan ve İstanbul Valiliği'nden kuruluş il mühaberi alan "*Şemsiye İşçileri Sendikası*"dır. Sendika, kuruluş il mühaberini almış; fakat Beyoğlu Mutasarrıflığı⁷ itirazda bulunarak verilen il mühaberi geri almıştır. Sosyalist gazetelerin⁸ bu durumu haber yapması üzerine, konu Dâhiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği'ne intikal etmiştir. Hukuk Müşavirliği ise, şemsiye işçiliğinin kamuya yönelik hizmet olmadığı gerekçesiyle söz konusu örgütün adında "sendika" ibaresi olsa bile kurulmasında yasal bir engel⁹ görmediğini bildirmiştir.

Yerel yöneticilerin kuşkucu yaklaşımına bir diğer örnek, "*Osmanlı İştirah Hamalları Cemiyeti*" hakkındadır.¹⁰

Belge 5

"Ticaret ve Nafia Nezareti

⁶ ŞD.MLK.1230/52.Lef.3. 1326. (1910).

⁷ Beyoğlu Mutasarrıfı Muhittin Bey, Şemsiye İşçileri Cemiyeti'ni kastederek işçilerin sosyalistler tarafından kandırıldıklarına, bunların hükümete karşı tehdit oluşturduklarını, memurlara her istediklerini yaptırma maksadı taşıdıklarını düşünen yöneticilerden biridir. Bkz. Cevdet KIRPIK, **Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)**, s.229.

⁸ Örneğin "*İnsaniyet Gazetesi*", 18 Teşrinisani 1326 tarihli nüshasında Beyoğlu Mutasarrıfı Muhittin Bey'in tutumunu eleştirerek işçilerin haklarını savunmuştur. Bkz. Cevdet KIRPIK, **Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)**, s. 229; BOA, DH.İD. 107/ 13. Lef.1. 5 Kanunu evvel 1326 (18 Aralık 1910) Kadir YILDIRIM, **Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı**, s.324.

⁹ DH.İD.107 / 13. 25 Teşrinisani 1326 /8 Aralık 1910.

¹⁰ DH.İD /132 /4 /1327. Za.03 (1911).

Dâhiliye Nezaret-i Celilesine

Hülasa: Selanik iştirâ amelesinin sendika teşkil edebileceklerine dair.

Selanik Vilayeti'nden bâ tahrirât istifsar-ı muamele olunduğundan bahisle muktezasının inbasını mütezammın muhaberat-ı umumiye dairesi birinci şubesinden yazılan 23 Mart 1327 tarihli ve otuz altı bin sekiz yüz yetmiş yedi umumi ve otuz üç hususi numrolu tezkire-i aliyye-i nezaret-penahileri mütalaa kılındı. Hidemât-ı Umumiyyeden maksat umuma ait münakalat ve muamelat ve menafi-i saireye doğrudan doğruya taalluk eden ve adem-i ifaları halinde münakalat ve muamelat-ı mezburenin katiyyen tatilini icab eyleyen hidemattan ibaret olup salifü'z-zikr amelenin eşya-yı ticariyenin tahmil ve tahliyesi gibi ber-veçhi meşru hidemât-ı umumiyyeden olmayan hususat ile meşgul oldukları leffen irsal buyurulan nizamnamenin mütalaaından müsteban olmasına ve hidemât-ı umumiyyeden olmayan hususatta sendika teşkili kanunen memnu' bulunmamasına binaen talep olunan ilmü haberin itasında bir mahzur görülemediği beyanıyla vilayet-i müşarun ileyhanın müressel tahriratıyla mebutu nizamname leffen tesyir kılındı. 26 Rebiülahir 1329 ve fi: 13 Nisan 1327."

Yazışmanın hülasa kısmında da belirtildiği gibi, Ticaret ve Nafia Nezareti, Selanik iştirâ amelesinin, -sendika işlevli de olsa- örgüt kurmalarında sakınca görmemiş; detaylı bir şekilde Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun 8. maddesinde yer alan "umuma müteaalik hidamet ifa eden" ifadesinden kastedileni izah etmiş; iştirâ işinin kamu hizmeti olamayacağından bahisle talep olunan ilmü haberin cemiyet yetkililerine verilmesinde mahzur görmemiştir.

Bu tür bir tartışma da; "Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkaranesi" hakkında yaşanmıştır. Ticaret ve Nafia Nezareti, Dâhiliye Nezareti'ne 15 Nisan 1326 / 28 Nisan 1910 tarihinde gönderdiği yazıda; "Demiryollarının umuma hizmet eden müesseselerden ve kurulan cemiyetin aslında bir sendika olduğuna dikkat çekerek böyle bir cemiyetin kuruluşuna, bu cemiyete yabancıların aza olmasına cevaz verilip verilemeyeceğini" sormuştur.

Bu gelişmeler sırasında Şirket'in yetkilileri de, 13 Nisan 1326/26 Nisan 1910 tarihinde Ticaret ve Nafia nezaretine gönderdiği istida; söz konusu Cemiyet'in hilaf-ı kanun ve nizam olarak 'sendika' şeklinde teşkil etmiş olduğunu delilleriyle açıklamış; Nezaret tarafından bu güne kadar bir karar alınmadığından yakınmış; keza demiryolu çalışanlarının yakında greve gideceklerini¹¹ bildirilerek bundan doğacak tüm sorumluluklar ve mahzurlar için nezaretin dikkatini çekmiştir.

Dâhiliye Nezareti, ilgili Cemiyet'in işlevi bakımından sendika olduğunu kabul etmiş;¹² aynı şekilde Şura-yı Devlet de, kamuya yönelik hizmet veren

¹¹ Kadir YILDIRIM, *Osmanlı'da İşçiler(1870-1922) Çalışma Hayatı Örgütler*, s .120.

¹² BOA, DH, MUİ, 76-2 / 4, 1328 C, 19 Haziran 1910.

işletmelerde dahi "sendika" adı kullanılmadan cemiyet adı altında örgütlenme kaydıyla, hukuka aykırılığının olmadığı kararına varmıştır.¹³

2.1913-1918 Arası Dönem

II. Meşrutiyet sonrası kurulan Hükümetler, görelî de olsa hukuk devleti oluşturma doğrultusunda çaba sarf etmişlerse de, İttihat Terakki'nin 23 Ocak 1913'te Bab-ı Ali Baskını akabinde iktidara el koymasıyla bu olumlu süreç olumsuz etkilenmeye başlamıştır. Zira İttihat Terakki Fırkası, 1913 başlarından itibaren yönetimde tamamen ipleri ele geçirmiş; tüm nezaretlere İttihatçı nazırlar atamıştır. Dolayısıyla, 1913'ten itibaren ülkedeki siyasi otorite, başlayan savaş ortamının da etkisinde kalarak baskıcı tutumuyla sivil toplum örgütlerini kontrol, yargı organlarını da vesayet altına almaya çalışmıştır. Bu nedenle, 1913 sonrasında 1918 sonlarına kadar, ülkede 1908-1912 arası döneme göre çok az işçi örgütü kurulmuş; az sayıda işçi hareketi yaşanmıştır. Örneğin, tespit edebildiğimiz kadarıyla, 1908-1912 arası dönemde yaklaşık 80 kadar işçi örgütü kurulmuşken, bu sayı 1913-1918 arası sadece iki cemiyete gerilemiş; keza 1908-1912 arası dönemde grev sayısı 218 iken, 1913-1918 arasında bu sayı sadece 10'da¹⁴ kalmıştır.

1913 başlarından itibaren, işçi örgütlenmelerine sadece yerel yöneticilerin kaygılı ve yasaklayıcı yaklaşımı görülmemiş; yargı organları da bu örgütlenmelere çekinceli ve olumsuz bakmaya başlamıştır. Nitekim Şura-yı Devlet, 1912 yılı başlarında sendika adıyla kurulan işçi örgütlerinin kapatılması istemiyle yapılan başvurulara, mevcut yasalar çerçevesinde özgürlükçü bir yaklaşımla "*Binaen aleyh, bugün memnu olan sendikalar sadece Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun 8. maddesi mucibince teşekkül eden sendikalar olup bundan maadasının memnu olmadığı*"nı¹⁵ belirtmişken; bir yıl sonra, Bab-ı Ali baskını sonrasında yukarıdaki hükmüyle taban tabana çelişen kararlar vermiştir. Bu bağlamda, 1913'lerin başlarında, gerek yabancı şirketlerden, gerekse siyasi otoriteden gelen baskılar, yasama ve yürütme organını sendika yasağını fiilen tüm alanlara şamil kılmaya zorlamıştır. Nitekim Meclis-i Vükela fonundaki 4 Mart 1913 tarihli bir kayıttta "*Ta'til-i Eşgal Kanunu'na eklenen bir maddeyle sadece kamuya yönelik hizmet sunan işletmelerde kurulan sendikalar değil, bilumum sendikaların yasaklandığı*"¹⁶ ibaresi yer almıştır.

Ta'til-i Eşgal Kanunu'na söz konusu maddenin ilavesi akabinde Sadaret Makamı'ndan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 6 Mart 1913 tarihli yazıda, Ta'til-i Eşgal Kanun'unun 8. maddesindeki ayrıma bakılmaksızın kamuya

¹³ BOA, ŞD. MLK.1230/52 Lef. 4, 19 Haziran 1326. 2 Temmuz 1910, aktaran Kadir YILDIRIM, *Osmanlı'da İşçiler(1870-1922) Çalışma Hayatı Örgütler*, s 329.

¹⁴ Kadir YILDIRIM, *Osmanlı'da İşçiler(1870-1922) Çalışma Hayatı Örgütler*, s .357-368.

¹⁵ BEO, 4056/304145, Lef.2, 11 Haziran 1328, 24 Ocak 1912; aktaran Kadir YILDIRIM, *Osmanlı'da İşçiler(1870-1922) Çalışma Hayatı Örgütler Grevler*, s 324.

¹⁶ MV, 174/124. 25 RA 1331, 4 Mart 1913; aktaran Kadir YILDIRIM, *Osmanlı'da İşçiler(1870-1922) Çalışma Hayatı Örgütler Grevler*, s 326; Cevdet KIRPIK, *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004, s. 232.

yönelik hizmet veren sektörler dışında kalan tüm alanlarda da "sendika" adıyla kurulu tüm işçi örgütlerinin yasaklandığı belirtilmiştir.¹⁷

Belge 6

"Amele beyninde sendika teşkili hakkında Makam-ı Valaları ve Ticaret ve Ziraat Nezareti ile cereyan eden muhaberat ve bu babda Şura-yı Devlet Maliye Dairesinden i'ta kılınan mazbata üzerine bilhavale Şura-yı Mezkure Heyet-i Umumiyesinden kaleme alınan mazbata, Vükelada ledel kırae, sendikaların muzırratı devletçe tahakkuk etmesine binaen, Meclis-i ahiren mevkii tabrike konulan Ta'til-i Eşgal Kanununa bu misullu sendikaların men'i teşkili hakkında bir madde-i mahsusa vaz edilmiş ve hükm-i kanunun bilumun sendikalara işmali tabi bulunmuş olduğundan, ona göre taraf-ı alileriyle nezaret-i müşarunileyhaya tebligat icrası batezkir iktizası ifa olunmakla icra-yı icabına himmet buyurulması siyakında tezkire-i senaveri takdim kılındı efendim."

İşin ilginç tarafı, yukarıdaki yazışmada belirtilen yasak, sadece "sendika" adıyla kurulan cemiyetlere getirilmesine rağmen, 1913'ten itibaren yargı organlarında, adında sendika sözcüğü geçmediği halde, 1913'te Hayfa'da kurulan "*Hicaz Demiryolu Teavün Cemiyeti*" örneğinde olduğu gibi kapatılmaları teamül haline getirilmiştir. Nitekim Hicaz demiryolunu işleten Şirket'in, Hicaz Demiryolu Teavün Cemiyeti'ni şikâyeti üzerine konu Şura-yı Devlet'e intikal etmiş; Şura-yı Devlet, adında sendika ibaresi geçmediği halde, sırf "sendika tarzında teşkil edildiği" gerekçesiyle bu Cemiyet'i kapatma kararı vermiştir. Daha önemlisi, Şura-yı Devlet'in verdiği bu karar genelleştirilmiş; Dâhiliye Nezareti, Kanun'un mevcut halinde kapatılma gerekçesi olarak "sendika tarzında" kurulma yasağından bahsedilmediği halde tüm valiliklere bu tarzda kurulan örgütlerin kapatılması için tebliğ göndermiştir. Dolayısıyla bundan sonra adında sendika ibaresi olup olmadığına bakılmaksızın Hicaz Demiryolu işçilerinin kurduğu teavün cemiyeti örneğinde olduğu gibi "sendika tarzında" kurulabilecek örgütlere geçit verilmemesi istenmiştir.¹⁸

Dâhiliye Nezareti'nin valiliklere gönderdiği tebligat:¹⁹

Belge 7

"Cemiyetler Kanunu ahkamına muvafık surette cemiyetler teşkili mücaz ise de umuma müteallik hidemât ifa eden müessesatta sendika teşkil etmek memnu' bulunduğu tatil-i eşgâl kanununun sekizinci maddesinde musarrah olmasıyla bu kabül müessesât-ı amele ve müstahdemini ancak menafi-i maliyelerini temin eylemek üzere tekaüd ve iane sandıkları tesis edebilip amele ve müstahdiminin başka maksadla ve sendika mahiyetinde cemiyetler teşkiline mesağ-ı kanunî bulunmamasına nazaran Hayfa'da Hicaz Demiryolu memurin ve müstahdemini tarafından sendika tarzında teşkil edildiği anlaşılınan teavün cemiyetinin men-i lüzumunun mahalline tebliği ve umuma müteallik hidemât ifâ eden müessesât-ı müstahdimin ve amelesi

¹⁷ DH.İD. 112-1 / 13 27 RA 1331. 6 Mart 1913, aktaran Kadir YILDIRIM, **Osmanlı'da İşçiler(1870-1922) Çalışma Hayatı Örgütler Grevler**, s 326;

¹⁸ ŞD.2822 / 40.13 Haziran 1329. 26 Haziran 1913; aktaran Kadir YILDIRIM, **Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı Örgütler Grevler**, s.330.

¹⁹ DH.HMŞ. / 22/ 12/ 1329.B.9

tarafından teşkil edilmek istenilen cemiyetlerin her halde Tatil-i Eşgal kanunu ahkamına tebeıyyeti mukteza-yı kanun bulunduğu cihetle emsali hakkında da ona göre muamele ifası Şura-yı Devlet kararıyla bâ tezkere-i sâmiye izbâr buyurularak icabı icra kılınmış olduğu tamimen beyan ve tebliğ olunur."

Sonuçta, Şura-yı Devlet'in Hicaz Demiryolu işçilerinin kurduğu Teavün Cemiyeti'yle ilgili verdiği kapatma kararı, 1913 itibarıyla artık yüksek dereceli yargı organı olan Şura-yı Devlet'in de hüküm değişikliğine gittiğinin, aynı konu ve koşullarda daha önce verdiği kararlarıyla çeliştiğinin açık bir göstergesidir. Zira, Şura-yı Devlet, 1910 yılında, aynı işkolunda kurulu "Anadolu Osmanlı Demiryolları Memurin ve Müstahdemin Cemiyet-i Uhuvvetkaranesi"nin sendika tarzında kurulduğunu, keza işlevi bakımından sendika olduğunu kabul etmiş,²⁰ ancak adında sendika olmadığı için kapatılmasına gerek duymamıştır. Ne var ki, Şura'yı Devlet, 1913'te yine adında sendika olmayan "Hicaz Demiryolu Teavün Cemiyeti"ne kapatma kararı vermiş; yukarıda bahsedildiği üzere, bir yıl önce 1912'de "Binaen aleyh, bugün memnu olan sendikalar Ta'til-i Eşgal Kanunu'nun 8. maddesi mucibince teşekkül eden sendikalar olup bundan maadasının memnu olmadığı"nı belirten kararını yok saymıştır. Böyle bir davranış, kuşkusuz yargının 1913 sonrası siyasallaştığının açık bir tezahürüdür.

SONUÇ

Tebliğin giriş kısmında bahsedildiği üzere, çalışanların örgütlenme hakkını çekincesiz olarak kullanabilmeleri için yeterli sayıda işçi kesimi ve ülkedeki siyasi rejimin elverişliliği gibi iki gerek şartın varlığı önem taşır. Osmanlı döneminde, XIX. yüzyılın sonlarına doğru ilk defa gerçekleşen işçi örgütlenmelerinde, bu iki koşuldan birincisinden ziyade özellikle siyasi rejimin elverişliliği /elverişsizliği koşulu ön plana çıkmıştır. Nitekim 1908'e kadar siyasi rejimin monarşik yapısı nedeniyle sadece dört işçi örgütü kurulmuşken, 1908'de somut bir işçi artışı yaşanmadan bile, sırf II. Meşrutiyet'in ilanıyla oluşan özgürlük ortamı sayesinde önemli sayıda işçi örgütü kurulmuştur.

Meşrutî idarenin ilk yılları olan 1908-1912 arası dönemde, sosyalist öğretiyi benimsemiş kişilerce kurulan işçi örgütlerinin sayısının artması, milliyetçi muhafazakâr kimlikli yerel yöneticileri kuşkulandırmıştır. Yerel yöneticilerdeki kuşkulara rağmen, 1868'de kurulup 40 yıllık süreçte kurumsallık kazanmış bugünkü Danıştay'ın prototipi sayılan Şura-yı Devlet görevlileri, 1908-1912 arası işçi örgütlenmeleriyle ilgili kendisine gelen yakınmaları karara bağlarken mevcut yasal düzenlemelere göre hareket etmiştir. Ancak, 1913'te İttihat Terakki tek güç olarak iktidara el koyunca, yerel yöneticiler gibi yargı kurumları da siyasi mülahazalarla hareket edip objektif karar ve yargılamalardan uzaklaşmıştır. Bu noktada, 1913'ten itibaren yargı kurumlarının işçi örgütlenmeleriyle ilgili kendisine gelen şikâyetler hakkında mevcut hukuk kuralları çerçevesinde karar vermemesi, aynı şekilde siyasi rejimin giderek otoriterleşmesi ülkenin karşı karşıya kaldığı Tarblusgarp, Balkan ve I. Dünya Harbi gibi savaş koşullarıyla kısmen izah edilebilse de, Tarblusgarp Savaşı 1911, Birinci Balkan Savaşı 1912'de çıktığı göz önüne alındığında, bu iki savaş sürecinde yargı

²⁰ BOA, DH, MUİ, 76-2 / 4, 1328 C, 19 Haziran 1910.

kurumlarının hala hukuk çerçevesinde kararlar verdiği görülmektedir. Dolayısıyla, Yargı'nın işçi örgütlenmeleriyle ilgili yanlı karar vermesi, İttihat Terakki'nin iktidarı tam olarak ele geçirdiği 23 Ocak 1913'teki Bab-ı Ali baskınından sonrasına rastlaması kuşkusuz anlamlıdır ve tesadüfi değildir.

Netice itibarıyla, 1908-1912 arası dönem, siyasal rejimin özgürlükçü özelliği çerçevesinde işçi örgütlenmeleri için büyük ölçüde elverişli bir dönem iken, siyasal rejimin giderek otoriterleştiği 1913- 1918 arası dönem, yasakçı / engelleyici dönem olmuştur.

KAYNAKÇA

- Armaoğlu, Fahir (2013) *19. Yüz Yıl Siyasi Tarihi 1789-1914*, Timaş Yayını, İstanbul.
- BEO. 4056/304145, Lef.2, 11 Haziran 1328, 24 Ocak 1912;
- BOA DH.HMŞ. / 22/ 12/ 1329.
- BOA DH.İD. 112-1 / 13 27 RA 1331. 6 Mart 1913.
- BOA ŞD.2822 / 40.13 Haziran 1329. 26 Haziran 1913.
- BOA. DH. MUİ. 76-2 / 4. 1328 C. (1910).
- BOA. DH.İD /132 /4 /1327. Za.03 (1911).
- BOA. DH.İD /132 /4. Lef.2. 1326. (1910).
- BOA. DH.İD /132 /4. Lef.5. 1326. (1910).
- BOA. DH.İD /132 /4. Lef.6. 1326. (1910).
- BOA. DH.İD.107 / 13. 25 Teşrinisani 1326 /8 Aralık 1910.
- BOA. ŞD. MLK.1230/52 Lef. 4, 19 Haziran 1326. 2 Temmuz 1910.
- BOA. ŞD.MLK.1230/52.Lef.3. 1326. 13Ağustos 1910.
- BOA.MV, 174/124. 25 RA 1331, 4 Mart 1913.
- Kırpık, Cevdet (2004). *Osmanlı Devleti'nde İşçiler ve İşçi Hareketleri (1876-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, S.D.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Toprak, Zafer (1983) *1909 Cemiyetler Kanunu, Tanzimattan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Vardağlı, Tutku (2009) *1908'e Giden Yolda İşçi Hareketleri:Selanik Vilayeti Tütün İşçileri, Düne Bakarak Bugünü Anlamak 2008'den 1908'e Bakmak*, Tarem Yayınları, İstanbul.
- Yıldırım, Kadir (2013) *Osmanlı'da İşçiler (1870-1922) Çalışma Hayatı, Grevler*, İletişim Yayınları, İstanbul.